

HERAKLEİTOS'UN ADALET GÖRÜŞÜ

Çetin TÜRKYILMAZ*

Özet:Bu yazıda Herakleitos'un adalet ve adaletsizliğe dair fikirleri onun varlık kavrayışı çerçevesinde ortaya konmaktadır. Herakleitos'un varlık kavrayışı ise kavga ve savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan kosmik bir uyuma (ya da, başka sözcüklerle, “denge” ve “düzen”e) işaret eden çeşitli kavramlara dayanır ve onun adalet görüşü bu varlık kavrayışından bağımsız değildir. Öte yandan, bu fikirler çerçevesinde, adalet ve adaletsizliğin, yani “dike/dikaiosyne” ve “adikia”nın anlamının, Antik Yunan tinselliğinin, Herakleitos, Anaksimandros ve Platon'un adalet ve adaletsizliğe dair fikirlerini de içerecek şekilde, tüm teorik aktivitelerde belirleyici olduğu bir bağlamda ortaya çıktığını göstermeye çalışacağım. Ayrıca, bazı felsefe tarihlerinde, onlar Herakleitos'un adalet görüşünü hukuksal ya da etik bağlamda ortaya konan bir fikre dayandırdıklarında, bu varlık kavrayışının ihmal edildiğine işaret edeceğim.

Anahtar Kelimeler: Adalet, adaletsizlik, *adikia*, Herakleitos, varlık, uyum, savaş, kavga, Anaksimandros, Platon

Abstract: In this writing, Heraclitus' ideas about justice and injustice is set out in relation to his conception of being. Heraclitus's conception of being is based on some concepts that point out a cosmic harmony (or, in other words, "balance" and "order") which occurs as a result of struggle and war and, his view of justice is not independent of this conception of being. On the other hand, in the framework of these ideas, I will also try to show that the meaning of “justice” and “injustice”, that means, of “dike/dikaiosyne” and “adikia” appears in a context in which the spirituality of Ancient Greek is decisive in all theoretical activity that includes Heraclitus', Anaximandros' and Plato's ideas about justice and injustice too. In addition, I would like to point out that in some history of philosophy is omitted this conception of being when they assert that Heraclitus' view of justice is based on the ethical or juridical idea.

Key Words

Justice, injustice, *adikia*, Heraclitus, being, harmony, war, struggle, Anaximander, Plato

* Doç.Dr. Çetin TÜRKYILMAZ, Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü

Bu yazıda Herakleitos'un adalet ve adaletsizliğe (adikia) dair görüşleri ortaya konmaya çalışılacak. Herakleitos üzerine düşünmenin, konuşmanın ve yazmanın zorluğu hakkında fazla bir şey söylemeye gerek yok; felsefe tarihinde adı "karanlık" (stokeinos) sıfatıyla anılan¹, fragmenter tarzda yazan ve böyle yazdığı için de çoğunlukla yanlış anlaşılan bir filozofla karşı karşıyayız. Anlama zorluğunun altında yatan nedenlerden biri de, hiç kuşkusuz, "bir dehanın anlaşılmasındaki güçlük"le de açıklanabilir. Herakleitos'un "bir kapalı söz ustası" olduğu kendiliğinden açıktır². Kapalı söz ustası, kimi zaman da oldukça çarpıcı bir biçimde, yüzlerce sayfada söylenebilecek bir düşünceyi birkaç cümleyle aktarabilmektedir. Onun bu yönüne ilk dikkati çekenlerden birisi Diogenes Laertios şöyle demektedir: "Onun düşüncelerini ortaya koymadaki kısalığı ve ağırlığı eşsizdir"³. Herakleitos'u anlamadaki güçlüğün bir başka nedeni de, Herakleitos'un içinde yer aldığı tinselliğin belirli sözcük ve kavramlara yüklediği anlamların Herakleitosça aşikâr, bizim içinse bulanık olmasıdır. Bu nokta bu yazının temel hareket noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu yazıda, Herakleitos'un çeşitli fragmanları göz önünde bulunduruldu ve onun adalet-adalet ilişkili kavrayışının anlaşılabilmesi için genel olarak Antikçağ Yunan düşüncesinin adalet ilişkili tasarımı bilinmesi gerektiği ortaya konmaya çalışıldı. Bu nedenle, öncelikle Herakleitos'un düşünceleri hakkında, çok genel birkaç noktaya değinilecek; bunu yaparken herhangi bir yoruma değil de doğrudan doğruya kendi fragmanlarına dayanılacak. Daha sonra adalet-adaletsizlikle ilgili fragmanlar aktarılacak ve bu fragmanların onun felsefesi içindeki anlamı ortaya konmaya çalışılacak; en sonunda da Antikçağ Yunan düşüncesinde (tinselliğinde⁴) adalet-adaletsizlik ilişkisinin nasıl tasarlandığı ve bunun Herakleitos'la bağlantısı gösterilmeye çalışılacak. Bunun yanında bu yazının hareket noktalarından bir başkası da, Herakleitos'un, tıpkı kendisinden önce Anaksimandros'un yaptığı gibi adalet ve adaletsizliği bütünüyle varlıksal bir bağlam içinde ortaya koyduklarını göstermek. Bu açıdan, yazının sonunda, Antik Yunan düşüncesine ilişkin oldukça kapsamlı bir çalışma olan Ahmet Arslan'ın **İlkçağ Felsefe Tarihi** kitabının ilk cildinde dile getirilen ve "suç ve ceza

¹ W.K.C. Guthrie, **A History of Greek Philosophy, Volume I**, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 411. Guthrie Herakleitos'un Aristoteles'ten bu yana belirsiz (obscure) ve karanlık (dark) olarak görüldüğünü söylemektedir.

² Bunu söylerken Samim Rifat'ın Herakleitos üzerine yazdığı kitabın başlığını gözönünde tutmaktayım. Bkz. Samim Rifat, **Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004

³ Diogenes Laertius, **Bion kai gnomon ton en philosophia eudokimesanton ton eis deka to ekton II**, London: Loeb Classical Library, 1925, IX. 7, s. 414

⁴ Burada kullanılan "tinsellik" ifadesi, belirli bir anlam bağlamına işaret etmek anlamında, hermeneutik çerçevede kullanılmaktadır

kavramları” temelinde “[Anaksimandros gibi] Herakleitos’un [da] doğa yasasını, bir insan yasasını, normatif bir yasayı tanımlar gibi tanımladığına”⁵ ilişkin iddia sınanacak ve bu iddia konusunda bir değerlendirme yapılmaya çalışılacak.

Heidegger, Herakleitos’u, Anaksimandros ve Parmenides’le birlikte başlangıçsal, asli (anfaenglich) filozoflardan (daha doğrusu “düşünürce düşünen düşünür”lerden) birisi olarak değerlendirmiştir. Ona göre, bu asli filozoflar, asli olanı, başlangıcı, düşünülmesi gerekeni, yani varlığı (Das Sein) düşündükleri için asli, başlangıçsal filozoflardır⁶. Buradan hareketle, Herakleitos’ta her şeyin varlığın, daha doğrusu “olma”nın (to einai) anlamını ortaya koyma çabasıyla şekillendiğini söyleyebiliriz. Bugün “etik” olarak adlandırılan alana gönderme yapabilecek kimi düşünceler ortaya konmuş olsa da, bunlar yine “insanın varlık yapısı”nı varlıkla ilişkisinde düşünme yani insanın varlık içindeki yerini düşünme çabasının bir sonucu olarak söylenmektedir. Örneğin “*ethos* insanın *daimonudur*”⁷ şeklinde dile getirilen fragman, doğrudan doğruya insanın varlıksal yapısını açıklamaya yönelik bir fragmandır; yani bütünüyle onun “moira” (varlıktan alınan pay) düşüncesiyle, bizim bu sonsuz olup bitme içinde payımıza düşen şeyle ilgilidir. Dolayısıyla, Herakleitos’un burada ortaya konacak her fragmanı, böylesi bir “ontolojik temel” açısından değerlendirilecektir; buna yazımızın konusunu oluşturan “adalet-adaletsizlik” bağlamı da dahildir.

Öte yandan, Herakleitos’un kendisinin de kendine özgü bir tarzda ifade ettiği gibi, bu varlıksal yapı kendisini bize açıkça sunmaz; onun deyimiyle “doğa gizlenmeyi sever”⁸. Doğa gizlenmeyi sevdiği ve “her zaman varolan logos’u insanlar... anlamadıkları”⁹ için, doğanın araştırılması işine girişmek zorunludur. Yalnız bu doğa, daha doğrusu varlık araştırmasına, insanın kendi varlığını araştırması dahildir; hatta bu araştırmanın temelini, insanın kendine

⁵ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefesi Tarihi I (Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 201.

⁶ Martin Heidegger, **Parmenides, G.A: 54**, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, Auflage, 1992, s. 10.

⁷ “*êthos anthrôpô daimôn*” (**DK. B 119**). Herakleitos’tan yapılan alıntılar için Hermann Diels’in, Kranz tarafından yayına hazırlanan, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Hermann Diels, **Die Fragmente der Vorsokratiker, Erster Band**, Ed: Walther Kranz, Germany: Weidmann, 1974) metninde bir araya getirilen fragmanlar temele alınmıştır. Ayrıca Fragmanların Cengiz Çakmak tarafından yapılan çevirilerinden de yararlanılmıştır (bkz. Herakleitos, **Fragmanlar**, Çev: Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005). Bundan sonra fragman numaraları, örneğin bu fragmanda olduğu gibi, **DK. B 119** şekilde verilecektir. Aynı şey, aksi bildirilmedikçe, bütün Sokrates Öncesi filozoflar için de geçerli olacaktır.

⁸ Herakleitos, **DK. B 123**

⁹ Herakleitos, **DK. B 1**

yönelik araştırması oluşturur: “Kendimi aradım”¹⁰. Kendini arama ve her şeyde araştırmacı olma, Herakleitos’ta aslında tek bir şeyin araştırması olarak, “her şeyin her şeyle ilişkisini kuran düşünceyi”¹¹ yakalamak olarak kendini belli eder ve o bunu “bilgece olan” (to sophon) olarak adlandırmaktadır. Bir şeyi ortaya koyabilmek için, bütünü varlıksal yapısını görmek ve o şeyi bu bütünlü ilişkilendirmek gerekir. Öyleyse, bu noktada, Herakleitos’un bu bütünü nasıl gördüğünü kendimize sormamız gerekmektedir. Burada da onun çok bilinen, oluş, devinim, düzen (logos’un bir anlamı olarak), bir (hen), varlık döngüsü¹², zaman ile oyun ilişkisi¹³, karşıt olanların savaşı ve birliği, uyum (harmonia) gibi kimi düşünceleri işin içine girmektedir.

Herakleitos felsefesinin temelini oluşturan bu kavramların ve düşüncelerin her birini ayrı ayrı ele almak bu yazının amaç ve kapsamının ötesindedir. Adalet ve adaletsizlik açısından diğerlerinden daha önemli olabilecek bir perspektifi sunduğu için, burada sadece çatışma ve bunun sonucunda ulaşılan uyum görüşüne, karşıtların birliği düşüncesine, bununla bağlantılı olarak da varlıksal düzen kavrayışına değineceğiz.

Öncelikle şunu söyleyelim: Herakleitos her şeyi bir birlik içinde görmektedir. Bu düşünce yukarıda aktardığımız, bilgece olan, “her şeyi her şeyle ilişkilendiren düşünceyi kavramaktır” görüşüyle de bağlantılıdır. Herakleitos’a göre, ‘bir olan’a uymak bir yasadır (nomos)¹⁴ ve “her şeyin bir olduğunu” (estin hen panta einai) onaylamak bilgeliktir¹⁵.

Herakleitos bu birlik düşüncesini, kuşkusuz, bir oluş düşüncesi çerçevesinde, çokluk, ayrılık ve karşıtlıkla ilişkilendirerek ortaya koyuyor. Herakleitos’a göre, bir bütün oluşturan şeyler ile bir bütün oluşturmayanlar, bir arada bulunanlar ile ayrı olanlar; bunların her biri, bir

¹⁰ Herakleitos, **DK. B 101**

¹¹ Herakleitos, **DK. B 41**

¹² En genel anlamda, ateşin yanıp sönmeleriyle ifade edilen ama “çemberin başlangıcı ile sonu aynıdır” şeklinde çevrilebilecek olan fragmanla (**DK. B 103**) çok özlü bir şekilde dile getirilen, daha sonra hem Hegel’in varlık tasarımında hem de Nietzsche’nin “ewige Wiederkehr” (ebedi dönüş) düşüncesinde belirleyici olacak düşünce.

¹³ “Zaman [payımıza düşen zaman, ömür anlamında] taşları sürükleyerek oynayan çocuktur; kral olan çocuk” (**DK. B 52**). Bu fragmanla, kuşkusuz, Nietzsche’nin “amaçsız, hedefsiz” oluş, akış (Fluss) düşüncesi arasında (bkz. Friedrich Nietzsche, **Der Wille zur Macht**, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1996, s. 699) -bu düşüncenin onda “çocuk” olan *Übermensch*’le de bağlantısı gözönünde tutularak (bkz. Friedrich Nietzsche, **Also Sprach Zarathustra, Werke in drei Bänden II**, München: Carl Hanser Verlag, 1955) - ilgi kurulabilir. Çocuk, Herakleitos’un fragmanında Zeus’a da gönderme yapmaktadır.

¹⁴ Herakleitos, **DK. B 33**

¹⁵ Herakleitos, **DK. B 50**

olan'dan, bir olan da bunlardan bağımsız değildir¹⁶. Tek tek şeyler vardır, tek tek şeylerin çokluğu vardır ve bunlar bir birlik içinde dururlar; tersinden de birlik, bütün, bu tek tek şeylerin birlik içinde durmasının sonucu olarak düşünülür. Kendi başına, kendinde bir “bir olan” yoktur, yani, Herakleitos'a göre, çokluğun dışında “bir şey” yoktur. Onu bir Parmenides'ten ayıran temel nokta da budur zaten. Parmenides bir olan'ı çokluğun tamamen dışında tutar. Parmenides's göre, varlık “doğmamıştır, dolayısıyla yok olmayacaktır”, “bütün ve sarsılmazdır ve bir ereği yoktur (ateleston)”, “bütün, bir olan ve bir arada olandır (pan, hen, synekhes)”¹⁷. Herakleitos ise çokluktaki uyum ve düzeni, karşıtların birliğini “bir olan” (hen) diye ifade eder. Burada Herakleitos'u ayırıcı kılan nokta, tabii ki, onun karşıtlıkları, bu karşıtlıklara dayalı çatışmayı ve savaşı, en sonunda da bu çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkacak olan uyumu işin içine sokması ve çokluğu bu şekilde bir birlik içinde düşünmesidir. *Logos*'u sadece duymadan önce değil, duyduktan sonra da anlamayanları, evrendeki düzeni kavramayanları Herakleitos 51. Fragmanda, “uzlaşmaz olanların nasıl biraraya geldiklerini anlamayan” kişiler olarak nitelendirir ve bu uyumlu bir araya gelişi aynı fragmanda yay ve lirin bir araya gelmesine benzetir¹⁸. Bu fragmanın Türkçe çevirisine düştüğü dipnotta Cengiz Çakmak şöyle söylemektedir: “Yayın yapısını, doğasını birbirine karşıt iki gücün birlikte çatışması meydana getirir. Bir yanda içeri çeken bir güç, diğer yanda dışarı çeken bir güç bulunur. Bu iki gücün birlikte çatışması gerilimi meydana getirir. En güzel uyum, işte bu karşıt güçlerin karşılıklı geriliminden doğar”¹⁹. Bu gerilimin ortaya çıkardığı uyum (harmonia), tam da Herakleitos'un, *logos*'un sesini duymayanların anlayamayacakları ve görünen, aşikâr olan uyumdan daha iyi olan “görünmeyen uyum”²⁰ olarak adlandırdığı uyumdur. Gerilim, çatışma ve savaş dolayısıyla “karşıtlardaki bütünlük” (tanantia hapanta) ortaya çıkar²¹. Bu nedenle, kendi belirlenimlerine göre ortaya çıkacak her şeyin ortaya çıkma nedeni, yani “her şeyin babası” savaştır (polemos)²². Herakleitos savaşın (polemos) yanında kavgayı (eris) da her şeyin kaynağına yerleştirir; bu kavga, çatışma sonucunda bir diğerine

¹⁶ Herakleitos, **DK. B 10**

¹⁷ Parmenides, **DK. B 8**

¹⁸ Herakleitos, **DK. B 51**

¹⁹ Cengiz Çakmak, “51. Fragmana Dipnot”, Herakleitos, **Fragmanlar**, s. 133

²⁰ Herakleitos, **DK. B 54**

²¹ Herakleitos, **DK. B 67**

²² Herakleitos, **DK. B 53**

karşı olan şeylerden en güzel uyum doğar²³. Böylece Herakleitos'un düşüncesinde, uyumun ve varlıksal düzenin belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bu uyum ateşin yanıp sönmelerinde, yani kozmik düzende de kendisini belli eder: O bütünün kendisi olan düzenin (kosmos) “sonsuzca canlı kalan, belli bir ölçüye göre yanıp, belli bir ölçüye göre sönen ateş”ten başka bir şey olmadığını dile getirir²⁴. Ona göre bu düzen bozulmaz; Nietzsche'nin deyiimiyle, “oluştaki yasa öğretisi” tam olarak bunu ortaya koyar²⁵.

Herakleitos'un doğrudan adalet ve adaletsizlikle bağlantılı, dolaylı olarak da adaletle ilgisi kurulabilecek olan ölçülülükle bağlantılı fragmanları tam olarak bu “oluştaki yasa öğretisiyle” ilgilidir. Kozmik düzenin, kaos değil de düzen oluşuyla ilgili olarak da Herakleitos adaleti ortaya koyar. Bunu açık bir şekilde dile getiren fragman Diels'in numaralandırmasıyla 94. Fragmandır: “Helios [Güneş] da ölçüyü aşamaz; aştığında, Dikē'nin kolcuları Erinys'ler onu arayıp bulurlar”²⁶. İlk başta anlaşılmaz görünen bu fragman, Herakleitos'un zorunluluğa dayalı kozmik düzen kavrayışı ortaya konduğunda ve Dikē'nin (Adalet tanrıçası) Yunan kültüründeki anlamı bilindiğinde açıklık kazanır. Biz yazımızda, şu ana kadar, ilk kısma açıklık getirmeye çalıştık; yani kozmik düzen (*kosmos* ve *pysis* olarak varlık) kavrayışına. İkinci kısma, yani adalet tanrıçasıyla simgelenen Antikçağ Yunan kavrayışının anlamına da birazdan geleceğiz. Ama öncelikle, Helios'un (yani güneşin) ölçüyü (metron) aşamaması düşüncesinin önemine dikkat çekelim. Bir başka fragmanda Herakleitos “güneş her gün yeni [*neos*: bir kişilik olarak düşünüldüğünde de “genç”]²⁷ dediğine göre, bu, güneşle ifade edilen döngünün, ateşin belirli ölçülere göre yanıp sönmeleriyle oluşan döngünün, yani varlık döngüsünün ifadesinden başka bir şey değildir. Biraz önce de dile getirdiğimiz gibi, bu döngü bir ölçüye, bir dengeye ve düzene dayanır; ya da daha açık bir şekilde dile getirilirse, bu “ölçüye göre oluş”, düzenin, aynı zamanda *logos* olan düzenin kendisidir. Bunun bozulması, ölçünün aşılması, zorunluluğun feshedilmesi Dikē'nin katlanamadığı, Dikē'ye aykırı olan ya da Dikē'nin olmadığı durumdur: yani adaletsizlik (*adikia*). Öte yandan, bu türden ölçsüzlükler, düzensizlikler olmasaydı da Dikē'nin adı

²³ Herakleitos, **DK. B 8**. Burada Hermann Diels'in “harmonia”yı “Fügung” olarak çevirmesi, bu yazının temele alacağı düşünce bakımından önemlidir. Bu noktaya adalet bağlamında yeniden döneceğiz.

²⁴ Herakleitos, **DK. B 30**

²⁵ Friedrich Nietzsche, **Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen, Werke in drei Bänden III**, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997, s. 381.

²⁶ Herakleitos, **DK. B 94**

²⁷ Herakleitos, **DK. B 6**

bilinmezdi²⁸. Dolayısıyla, bilinme bakımından, adaletsizlik, düzensizlik, oransızlık, şeylerin kendi rotasından ayrılmaları, işlerin olması gerektiği gitmemesi anlamındaki *adikia*, Dikē’yi önelemektedir.

Bu düzen-düzensizlik ilişkisi Antikçağ Yunan tinselliğinde belirleyici bir öge olarak yer almaktadır. Guthrie “Yunan’a özgü düşünme biçimlerini, hiç Yunan dili bilgisi olmadan anlamının kolay olmadığı dobra dobra söylenmelidir”²⁹ demektedir. Yani “adalet”ten, diyelim bir Anaksimandros’un, Herakleitos’un, Platon’un ne kastettiğini anlamak için, biraz, Yunanca kelimelerin kullanıldıkları dilde ne anlama geldiklerini görmek gerekiyor. Guthrie de bu çerçevede “adalet” sözcüğüyle çevrilen “dikaiosyne” sözcüğünün kökenine gidiyor. Bunu da doğal olarak “dikē”ye bağlıyor: *Dikē*, kelime kökeni bakımından *yol*, *patika*’dan kaynaklanarak, “bir eyleme biçimi”, “doğanın normal seyri” gibi anlamlara geliyor. Guthrie buradan hareketle, Yunanlılar tarafından “adalet”in (dikaiosyne), “kendi işinle ilgilenmek”, “sana ait olanı yapmak”, “sana özgü eyleme biçimini izlemek” anlamlarında kullanıldığını söylüyor.³⁰ Platon’un **Politeia**’da adalete dair söylediklerinin bu kullanım biçimine oldukça uygun olduğunu daha sonra göreceğiz. Ama şimdilik Guthrie’yi bir yana bırakalım ama Yunan kaynağın başka bir veçhesini, *mythologia* yönünü işe katalım.

Adalet, Dikē’den gelen adalettir. Dikē, bilindiği gibi, Themis’in kızlarından birisi. Themis, *tithēmi* fiilinden türetilmiştir ve *tithēmi*, koymak, yerleştirmek, sabitlemek vs. anlamlarına gelir. Buradan Themis’in “yerleşmiş olan, yerleşik”, “olması gerektiği gibi olan”, “adet, örf”³¹ (Almancada birçok anlamı kendinde taşıyan *Sittlich*, bunun uygun bir çevirisi gibi değerlendirilebilir) anlamlarına geldiğini görüyoruz. Dikē işte, Themis’in, *Eunomia* (iyi düzen, iyi yasallık) ve *Eirene* (Barış) ile birlikte, bir görünümü de “*nomos*” (yasa) olan Zeus’un kızlarından biridir³².

Hem Guthrie’nin söylediklerini hem de tanrıçalara yüklenen anlamları gözönünde tutarsak, adalet sözcüğünün Yunan kavrayışında, yukarıda da belirttiğimiz gibi, “işlerin yolunda gitmesi”, “herkesin kendine özgü olanı yapması” (ki bu aynı zamanda o kişinin ya da şeyin erdemidir), şeylerin kendi rotalarını takip etmeleri, uyum, düzen anlamlarını taşıdığını

²⁸ Herakleitos, **DK. B 23**

²⁹ W.K.C. Guthrie, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Çev: Ahmet Cevizci, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s. 10

³⁰ A.g.e. s. 13

³¹ Almancada birçok anlamı kendinde taşıyan *Sittlich*, bunun uygun bir çevirisi gibi değerlendirilebilir.

³² Bkz. *Theoi Greek Mythology*, www.theoi.com, erişim tarihi: 01. 11.2014

ve “iyi düzen, iyi yasalılık” ve “barış”la akraba olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu anlamlara *adikia*’nın “hastalık” anlamını da katmak gerekir. *Adikia* ile hastalığın (işlerin yolunda, sağlıklı gitmemesi anlamında) ilişkili olmasından hareketle Platon **Politeia**’da beden-toplum ilişkisini kurabilmiştir. Bu noktaya birazdan tekrar döneceğiz.

Adalet ile adaletsizliğin bu türden kavranışının, Herakleitos’tan önce, Anaksimandros da gayet iyi farkındaydı. Anaksimandros’un felsefe tarihinin ilk yazılı metni olarak bize bıraktığı “[şeyler] her neden meydana gelmişlerse, zorunlulukla yok olup ona geri dönerler; çünkü zamanın düzenleyişine göre, birbirlerine yaptıkları haksızlığın (*adikia*) bedelini öderler [verirler] [*didonaidikēn*: Dikē’yi verirler]”³³ şeklindeki muammalı sözü Heidegger bir çeviri sorunu bağlamında ele alıyor. Heidegger’in yazısının detaylarına girmeden, bu çeviri sorunu bağlamında, burada “haksızlık” olarak verdiğimiz *adikianın* etik ve hukuksal bir bağlamda kullanılmadığını, varolanların varolmaklığıyla ilgili bir mesele olduğunu ve Heidegger tarafından “Un-fug” şeklinde çevrildiğini söyleyelim³⁴; Un-fug yani “Fug-olmayan”, “uyumdan çıkmış”, “akordu bozulmuş”, “düzen-siz”, “eklem yerlerinden ayrılmış”. Derrida bunu hemen **Marx’ın Hayaletleri**’nde Shakespeare’in Hamlet’te geçen “The time is out of joint”i ile ilişkilendiriyor: “Çığrından çıkmış bir çağ bu”. “Out of joint” tam da Heidegger’in *adikia*’yı çevirirken kullandığı “aus der Fuge” ifadesinin İngilizcesidir, yani, “yerinden edilmiş”, “rahatsız edilmiş”, “menteşesinden çıkarılmış bir çağ”³⁵. Derrida bu adaletsizliği³⁶, Marx’ın hayaletimselliği ile, messianizmle, şimdide sunulamayan (present) ile, koşulsuz verme ve bahsetme ile ve gelecekle, gelecek olanla (a-venir) ilişkilendiriyor.

Her ne kadar Derrida kendine özgü bir tarzda, varlıksal bağlamı doğrudan doğruya tarihsel ve siyasal bir bağlama taşısa da, en azından Anaksimandros’un “adaletsizlik” meselesini doğrudan doğruya *apeiron*’dan (hem sonsuz/sınırsız hemde belirsiz anlamlarına gelen *apeiron*’dan) kopuşla ilişkilendirdiğini ve bunun karşıtlıklara neden olmak suretiyle bir düzensizliği açığa çıkardığını, bu düzensizliğin de zamanın düzenleyişine göre, dikē’nin verilmesi yoluyla giderileceğini düşündüğünü söyleyebiliriz. Bu kavrayış, yukarıda Herakleitos’un düşüncelerini ortaya koyarken söylediklerimize oldukça uygundur. Öte yandan

³³ Anaksimandros, **DK. B. 1**

³⁴ Martin Heidegger, “Der Spruch des Anaximander”, **Holzwege**, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2003, s. 354-355

³⁵ Jacques Derrida, **Marx’ın Hayaletleri**, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 50

³⁶ Artık buna hala “adaletsizlik” denebilir mi? Belki de “ayarsızlık” demek gerekir.

Anaksimandros karşıt olan şeylerin *apeiron*'dan geldiğini ve bu yolla *adikia*'ya yol açtığını söylerken, Herakleitos adaletin tam da bu karşıtların kavgasının, çatışmasının sonucu olduğunu düşünüyor: “Savaşın genel bir şey, dikē'nin kavga olduğu, her şeyin de kavga ve zorunluluğa göre olduğu bilinmelidir”³⁷. Ama “en güzel uyumun” kavga, çatışma sonucu ortaya çıktığını da söylediğimize göre, Herakleitos'ta adaletin varlıksal düzlemdeki bir uyuma işaret ettiğini de söyleyebiliriz. Diels'in, daha önce dipnotta söylediğimiz gibi, “harmonia”yı Almancaya “Fügung” diye çevirmesi bu noktada oldukça anlamlıdır; bu tam da Heidegger'in Anaksimandros'la ilgili bağlamda söylediğine uygundur.

Bütün bu anlamların -ve içinde bu anlamların oluştuğu tinselliğin- farkında olan ve ona göre düşünen Platon'un adalet tasarımı da Herakleitos'un tasarımının çok uzağında değildir. Burada Platon'un **Politeia** ve **Gorgias** diyalogları temelinde birkaç noktaya değineceğim ve Herakleitos'a, bir sonuca varacak şekilde, geri döneceğim. Bilindiği gibi **Politeia**'daki temel mesele adaletin ne olduğu (ti estin dikaiosyne) meselesidir. Bu adaletin hem *polis* açısından hem de tek tek kişiler açısından ortaya konması söz konusu. Adaletin neliğine dair birkaç tanımı (“adalet güçlünün işine gelendir”, “adalet herkese borçlu olunanın verilmesidir” vs.) elimine ettikten sonra Platon adaleti hem *polis* hem de kişi açısından bir “denge”, “düzen” durumu olarak tasarlar. Bir *poliste* adalet, üç temel sınıfın (el işçileri, koruyucular, yönetenler) üç temel erdeme göre (sophrosyne, andrea, sophia) kendi işlerini uyumlu bir şekilde yapmaları olarak tasarlanır: böylece adalet, dördüncü olarak, diğer üç erdemi olanaklı kılan, “onları doğuran ve yaşatan”³⁸erdemdir. Bunlar aynı zamanda iyi (tagathon) bir *politeia*'nın ölçütüdür: “yani bu devlet bilge, yiğit, ölçülü ve [adildir]”³⁹. Yasalar diyalogunun başında da bu dört erdemin “erdemin bütünü” oluşturduğunu söyleyecektir⁴⁰. Platon bilindiği gibi adaleti bir de kişi düzeyinde ele almaktadır. Buradaki temel düşünce şudur: ruhun üç yanıyla ilgili üç erdemin (yani *logistikon* yanıyla *sophia*'nın, *epithymetikon* yanıyla *sophrosyne*'nin ve *thymos* yanıyla *andrea*'nın) bir insanda uyumlu bir şekilde bir araya gelmesini, ruhun her bir kısmının kendine özgü olanı uygun bir şekilde gerçekleştirmesini, bu uyum ve düzeni Platon adalet olarak görmektedir⁴¹. Platon adaleti bu

³⁷ Herakleitos, **DK. B 80**

³⁸ Platon, **Politeia (Books 1-6)**, Ed: Paul Shorey, Cambridge: Harvard University Press, 2000, 433b.

³⁹ A.g.e. 427e

⁴⁰ Platon, **Nomoi (Books 1-6)**, Ed: Jeffrey Henderson, Cambridge: Harvard University Press, 2001, 630d-e.

⁴¹ Platon, **Politeia**, 439d-441e.

şekilde görünce adaletsizliği (yani adikia'yı) de doğal olarak bir çatışma (stasis), uyuşmazlık olarak düşünüyor ve bedeninin sağlıklı durumuyla sağlıklı durumu arasındaki fark gibi adalet ile adaletsizliğin farkına dikkat çekiyor. Burada, yukarıda da dediğimiz gibi, Platon'un - Yunanca düşündüğü için- adalet ve adaletsizliğin Yunanca bütün anlamlarının -*adikia*'nın "hastalık" anlamı da dahil olmak üzere- farkında olduğu açık.

Platon,**Gorgias** diyalogundaki bir pasajda bu ilişkiyi yine yukarıdaki sağlık-hastalık bağlamında olduğu gibi kuruyor ama bu sefer yasa (nomos) ifadesini kullanarak: "Bana kalırsa bedendeki düzene sağlamlık adı yakıştır. Sağlık ve bütün öteki fiziksel nitelikler bundan doğar. ... Ruhtaki düzen ve kurula da yasaya uygunluk; insanları hem [yasaya uygun] hem de kurallara bağlı kılan, öte yandan [adaleti de ölçülülüğü de] oluşturan budur"⁴². İşte **Gorgias** diyalogu bağlamında erdemli bir hatibin (rhetorikos) yapması gereken şey, kendi yurttaşlarında (polites) bu anlamda alınan adaleti gerçekleştirip, haksızlığı çıkarıp atmak, onlarda ölçülülüğü geliştirmektir. Yani onlara bütün erdemi verip, onlardan kötülüğü atmaktır. Uygun yasalarla, gerek ruhta gerekse *poliste* düzen sağlanabilir. Burada ayrıca **Philebos** diyalogunun sonunda iyi yaşam ile ölçü ve oran arasında kurduğu bağlantı da hatırlanabilir⁴³.

Görüldüğü gibi Platon da adaleti düzen ve ölçüyle ifade ediyor. Ama Sokrates Öncesi filozofların farkı, meseleyi bütünüyle varlıksal bir bağlamda ele almaları. Yani adalet ve adaletsizlik, Herakleitos'ta (ve tabii ki Anaksimandros'ta) suç-ceza bağlamını gösterecek şekilde bir hukuksal-ahlaksal ya da, daha sağın bir ifadeyle, antropolojik bir çerçevede, insansal ilişkilerde karşımıza çıkan meselelerin varlıksal düzleme aktarılmasını göstermemektedir. Bu anlamda Ahmet Arslan'a ait olan ve bu yazının başında aktarılmış olan akıl yürütmenin tam tersi daha doğru görünmektedir. Arslan, Anaksimandros'un yukarıda aktarılan ifadesini bütünüyle "ahlaki bir yasa, hatta hukuki bir yasa" olarak almaktadır ve bu sözde dile getirilen zorunluluğu "doğa yasası anlamında bir zorunluluk değil, ahlâk yasası, hukuk yasası veya toplum yasasının taşıdığı (...) bir zorunluluk" olarak değerlendirmektedir⁴⁴. Yapıtın Herakleitos kısmında da haklı olarak, Herakleitos'un düşüncesi ile Anaksimandros'un düşüncesi arasındaki benzerliğe dikkat çekmekte ama bu

⁴² Platon, **Gorgias**, Çev: Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006 ve **Lysis, Symposium, Gorgias**, Ed: Jeffrey Henderson, Cambridge: Harvard University Press, 2001, 504c-d.

⁴³ Platon, **Philebos**, (...) 64d-e

⁴⁴ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefesi Tarihi I (Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi)**, s. 109.

benzerliğin *adikia* ile *didonai diken* temelinde yukarıda ele aldığımız gibi ontolojik varlık kavrayışları temelinde olması gerektiğini düşünmemektedir; bunun yerine tıpkı Anaksimandros'ta olduğu gibi Herakleitos'da da ahlaksal hukuksal bağlamın belirleyici olduğuna gönderme yapıp “Herakleitos’un Anaksimandros’un bakış açısını devam ettirdiğini” savlamaktadır⁴⁵. Bununla birlikte, Herakleitos'ta işlerin daha da karıştığı ve “doğa yasasıyla, toplum yasası veya tanrısal yasanın birbirleri üzerine bindiği” düşünülmektedir. Bu düşüncenin sorunlu tarafı, adaleti ve adaletsizliği doğrudan doğruya bugün kullanıldığı anlamda almaktan, Antikçağ Yunan tinselliği içindeki anlamını ise göz önünde bulundurmamaktan kaynaklanmaktadır. Oysaki Heidegger’in dediği gibi, “asli olanı düşünen asli düşünürler olarak”, hem Anaksimandros'ta hem de Herakleitos'ta hukuksal-ahlaksal bağlam ancak bir “sonuç” olabilir.

⁴⁵ A.g.e. s. 201

KAYNAKÇA

Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi I (Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Derrida, Jacques, *Marx'ın Hayaletleri*, Alp Tümertekin (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

Diels, Hermann, *Die Fragmente der Vorsokratiker, Erster Band*, Ed: Walther Kranz, Weidmann, Germany, 1974.

Diogenes Laertius, *Bion kai gnomon ton en philosophia eudokimesanton ton eis deka to ekton II*, Loeb Classical Library, London, 1925.

Guthrie, William K.C. *A History of Greek Philosophy, Volume I*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

Guthrie, William K.C. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Ahmet Cevizci (çev), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.

Heidegger, Martin, *Parmenides, G.A: 54*, Vittoria Klostermann, Auflage, Frankfurt am Main, 1992.

Heidegger, Martin, "Der Spruch des Anaksimander", *Holzwege*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2003.

Herakleitos, *Fragmanlar*, Cengiz Çakmak (çev), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.

Kranz, Walter, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, Suad Y. Baydur (çev), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.

Nietzsche, Friedrich, *Also Sprach Zarathustra, Werke in drei Baenden II*, Carl Hanser Verlag, München, 1955.

Nietzsche, Friedrich, *Der Wille zur Macht*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1996.

Nietzsche, F. *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen, Werke in drei Baenden III*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstad, 1997.

Platon, *Gorgias*, Mehmet Rifat-Sema Rifat (çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006.

Platon, *Lysis, Symposium, Gorgias*, Jeffrey Henderson (ed.), Harvard University Press, Cambridge, 2001.

Platon, *Nomoi (Books 1-6)*, Jeffrey Henderson (ed.), Cambridge: Harvard University Press, 2001.

Platon, *Statesman, Philebos, Ion*, Jeffrey Henderson (ed.), Harvard University Press, Cambridge, 2001.

Platon, *Politeia (Books 1-6)*, Paul Shorey (ed.), Harvard University Press, Cambridge, 2000.

Rifat, Samih, *Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Theoi Greek Mythology, www.theoi.com, erişim tarihi: 01. 11.201